

**ЧОЙГОҲИ САДРИДДИН АЙНИ ДАР
ОСОРИ ИЛМИИ СОҲИБ ТАБАРОВ**

*Ҳамидзода Зебунисо Абдуқодир, омӯзгори
кафедраи адабиёти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб
ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (Тоҷикистон,
Кӯлоб)*

**МЕСТО САДРИДДИНА АЙНИ В
НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ СОХИБА
ТАБАРОВА**

*Ҳамидзода Зебунисо Абдуқодир, преподаватель
кафедры литературы Государственного
университета имени Абуабдулло Рудаки
(Таджикистан, Кудляб)*

**SADRIDDIN AYN'S PLACE IN THE
SCIENTIFIC HERITAGE OF SONIB
TABAROV**

*Hamidzoda Zebuniso Abdukodir, Lecturer of the
Department of Literature, Abuabdullo Rudaki
State University in Kulyab city (Tajikistan,
Kulyab), E-mail: hamidzodazebiniso@gmail.com*

Калидвожаҳо: Садриддин Айни, Соҳиб Табаров, адиб, равшанфикр, тараққӣ, масъалаҳои муҳимми адабиётшиносӣ, адабиётшиносии муқоисавӣ, матншиносӣ, ҷадидия, маорифпарвар.

Дар мақолаи мазкур муаллиф зиндагиномаи Садриддин Айниро дар наҷуҳиҳои Соҳиб Табаров таҳлил намудааст. Дар натиҷаи тадқиқоти гузарондаи ҳаи муаллиф ба чунин ҳулоса меояд, ки Соҳиб Табаров аз огози фаъолияти илмии ҳаи ба эҷодиёти Садриддин Айни тавачҷуҳи хос доштааст. Агар нахустин рисолаи калонҳаҷми ӯ «Романи «Ғуломон»-и С. Айни ҳаҷмун романи таъриҳӣ» бошад, охириин рисолаи калонҳаҷми ӯ «Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899)» аст. Тамоми мақолаҳо ва рисолаҳо, ки С. Табаров доир ба зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии С. Айни таълиф кардааст, қимати баланди илмӣ доранд. Махсусан, ин ду рисола дар омӯзиши дурусти зиндагӣ ва фаъолияти С. Айни ҳеле муҳим арзёбӣ меишаванд. Муҳаққиқ ба ин усул на танҳо ба рӯзгору кори Айни хонандаро ошно месозад, балки ашъори ӯро таҳлил намуда, сарчашмаи тарзи эҷоду ниғоришашро муайян менамояд, дастовардҳои бо згӯ мекунад. Ин шеваи кор ҷавобгӯ ба талаботи соҳаи дигари адабиётшиносӣ, яъне адабиётшиносии муқоисавӣ иртибот мегирад. Шахсияти Садриддин Айни дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров васеу фарогир буда, муҳаққиқ мавқеи адибро дар таърихи адабиёт, таърихи миллат дуруст муайян кардааст.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Соҳиб Табаров, писатель, просветитель, прогресс, важные вопросы литературоведения, сопоставительное литературоведение, джадидизм, просветитель.

В данной статье автор анализирует биографию Садриддина Айни в исследованиях Сахиба Табарова. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу, что Соҳиб Табаров с начала своей научной деятельности уделял особое внимание творчеству Садриддина Айни. Если первой его объемной монографией является «Роман «Рабы» С. Айни как исторический роман», то последняя фундаментальная работа С. Табарова «Жизнь Садриддина Айни (1875-1899)» тоже связана с ним. Все научные книги и статьи С. Табарова, посвященные жизни и творчеству С. Айни, имеют большую научную ценность. Особенно эти две монографии считаются самыми важными работами в правильном определении основных этапов жизни писателя и изучения его творчества. Исследования Сахиба Табарова в уточнении многих аспектов биографии и творческого наследия Садриддина Айни выполнены на высшем академическом уровне. Исследователь не только знакомит читателя с биографией Айни, но и анализирует его творчество, уточняет источники его произведений, определяет творческий метод просветителя, перечисляет достижения. Этот метод исследования соответствует требованиям другого направления в таджикском литературоведении, которое называется сопоставительным литературоведением. Личность Садриддина Айни в исследованиях Сахиба Табарова показана всесторонне и обширно, исследователь правильно определяет роль и место писателя в истории таджикской литературы и вообще в истории таджикского народа.

Keywords: Sadriddin Aini, Sohib Tabarov, writer, educator, progress, important issues of literary criticism, comparative literature, Jadidism, educator.

In this article, the author analyzes the biography of Sadriddin Ayni in the research of Sohib Tabarov. As a result of the conducted research, the author comes to the conclusion that Sohib Tabarov has paid special attention to the work of Sadriddin Aini since the beginning of his scientific activity. If his first voluminous monograph is S. Aini's Novel Slaves as a Historical Novel, then S. Tabarov's last fundamental work, The Life of Sadriddin Aini (1875-1899), is also related to him. All scientific books and articles by S. Tabarov devoted to the life and work of S. Aini have great scientific value. Especially these two monographs are considered the most important works in the correct definition of the main stages of the writer's life and the study of his work. Sohib Tabarov's research into clarifying many aspects of Sadriddin Aini's biography and enlightening the creative legacy has been carried out at the highest academic level. Further, the researcher uses the same principle not only to familiarize the reader with Aini's biography, but also analyzes his work, clarifies the sources of his works, defines the creative method of the educator, lists achievements. This research method meets the requirements of another trend in Tajik literary studies, which is called comparative literary studies. The personality of Sadriddin Aini in the studies of Sohib Tabarov is shown comprehensively and extensively, the researcher correctly defines the role and place of the writer in the history of Tajik literature and in general the history of the Tajik people.

С. Табаров дар дафтари «Таассуроти ақлу дил» 28.02.2013, панҷшанбе, аз ҷумла чунин нигоштааст: «Беист қору амали ҳамкасбони асилам, аз қабили Айнӣ, Бертелс, Мирзоев ворихоро омӯзаму пайравӣ (на дуздӣ ва тақлидкорӣ) намоям» [5. с. 203]. Пештар аз ин, яъне соли 2007 С. Табаров дар зимни посух ба суоли рӯзноманигори «Ҷумҳурият» Абдулқодири Раҳим гуфта буд: «Адибони бузург танкиди асилро ё мепазираанд, ё нодида мегиранд, аммо ҳеҷ гоҳ намеранҷанд, ки чунин як бузург боз Айнӣ буд. Маро, пеш аз ҳама, бо тавсияи устод Айнӣ (соли 1953 – Ҳ.З.) узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Шууроии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҳоло АМИТ – Ҳ.З.) интихоб кардам» [1. с. 190].

Дар ҳамин суҳбат С. Табаров ёдовар шудааст: «Вақте ба шогирдам Аламхон Кӯчаров муқоисаи ҷопҳои гуногуни «Одина»-и Айнӣро барои қори курсиаш пешниҳод намудам, таълими илмӣ «Матншиносӣ»-ро оғоз бахшидам. Мактаби матншиносӣ дар Тоҷикистон пайдо шуд» [1. с. 195].

Инчунин, суҳбатро дар бораи С. Айнӣ ва ҷавобгӯи талаботи давр офаридани асарҳои бадеӣ идома медиҳад: «Соли 1924 Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон таъсис ёфт. Он замон устод Айнӣ «Одина»-ро таълиф кард. Яъне, нишон дод, ки аз давраи зулму истибдоди амирӣ ва манғити хунхор ба давраи ҳаёти нав, озодӣ ворид шудем. Соли 1925 ин устои бузург «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро ба таъъ расонд (Таълиф кард ва соли 1926 ба таъъ расонд. – Ҳ.З.) ва исбот намуд, ки мо, тоҷикон, миллати қадимӣ ҳастем.

Соли 1929 ба муносибати таъсиси Ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистон устод Айнӣ «Дохунда»-ро навишт ва пас аз соли онро ба таъъ расонд. Роман чунин ба поён мерасад: «Зинда бод, Тоҷикистон! Зинда бод, Сталинобод!» [1. с. 196-197].

Дар хусуси омӯзишу навиштани тарҷумаи ҳоли нависандагон С. Табаров чунин ақида дошт, ки мо – тоҷикон тарҷумаи ҳоли ҳеҷ нависандаеро ба дурустӣ ва пуррагӣ надорем, ҳол он ки осори ҳеҷ адиберо бе донишони он наметавонем саҳеҳ таҳқиқ намуду омӯхт. «Аз ин рӯ, - мегӯяд С. Табаров, - дар ҳаҷми 300-400 саҳифа (на дар шакли ҳаҷми китоб. – Ҳ.З.) тарҷумаи ҳоли устод Айнӣро аз оғоз то ба замони рӯйбардор намудани «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмадмаҳдуми Дониш навиштам. Мусаввада аст. «Шингале аз зиндагиномаи Айнӣ» ном дорад» [1. с. 199].

С. Табаров дар ин суҳбат дар илми таърихи адабиёт С. Айнӣ, Е.Э. Бертелс ва А. Мирзоевро аз устодони худ ном мебарад.

Ҳамин тавр, С. Табаров аз оғози фаъолияти илмӣ то ба охир нисбат ба устод Айнӣ бо эҳтироми хоса ёдоварӣ ва суҳбат мекард ва тавре бармеояд, тарҷумаи ҳоли ӯро дар 300-400 саҳифа (мусаввада) навиштааст, ки баъдҳо дар шакли китоби алоҳида ба таъъ мерасад.

Солҳои 1947-1948 С. Табаров рисолаи «Романи «Ҷулумон» ҳамчун романи таърихӣ»-ро таълиф карда, онро дар соли 1949 дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ИҶШС бо роҳбарии Е.Э. Бертелс барои гирифтани дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология Ҷумҳурия кардааст. Рисолаи мазкур дар шакли китоби алоҳида соли 2005 аз тариқи нашриёти «Адиб» дар ҳаҷми 125 саҳифа, 7,5 ҷузъи ҷопӣ бо номи «Романи «Ҷулумон»-и С. Айнӣ ҳамчун романи таърихӣ» ба таъъ мерасад.

Бо мутолиаи ин асар хонанда бештар ба ҷанбаи таърихӣ романи «Ҷулумон»-и С. Айнӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад ва дармеёбад, ки адиб чӣ гуна асноду далелҳои таърихро истифода

мекунад. Дар ин зимн, албатта, муҳаққиқ ӯро ба давраи гузаштаи ғуломиву ғуломдорӣ тоҷик ошно месозад ва онҳоро таҳлилу тадқиқ мекунад.

Тавре А. Кӯчарзода менависад: «Устод Табаров барои боз ҳам амиқтар намудани асосҳои мавзӯӣ ва мундариҷавии роман муносибатҳои ғуломдорӣ ва канизфурӯширо дар Осиёи Миёна аз асри XVI сар карда, тадқиқ менамояд ва таъкид мекунад, ки дар натиҷаи табaddулоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва хоҷагии дар ин аҳд миёни Эрону Мовароуннаҳр ба амалодада муносибатҳои ғуломдорӣ шакли сиёсӣ ва мазҳабӣ гирифт. Ин ҳодисаҳои нангину фоҷиавӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Бухорои амирӣ, то соли 1880 давом кард» [5, с. 123-124].

Ҳамин тавр, ин рисола як тадқиқоти комили мушаххас ва пурмуҳтаво махсуб мешавад ва мавқеи арзандаро дар илми адабиётшиносӣ молик мебошад.

Дар соли 1977 С. Табаров мақолаашро бо номи «Аввал чопи интиқодӣ, баъд луғат» ба нашр мерасонад. С. Табаров бо ин мақола таваччуҳи адабиётшиносон, таҳиягарону ноширонро ба чопи академии интиқодӣ ва дурусту беғалат омода сохтани «Куллиёт»-и С. Айни чалб месозад ва ҳамзамон, вазифадор менамояд. Бе ин гуна чоп, ба пешниҳоди муҳаққиқ асари нависандаро пурраву дуруст наметавон омӯхту пажӯиш кард ва ҳам ба вучуд овардани луғат имконнопазир мебошад. Муҳаққиқ ин мақоларо дар чилди дувуми китобаш «Ҳаёт, адабиёт, реализм» бо номи «Луғати Айни ва баъзе масъалаҳои чопи осори нависанда» ҷой додааст.

«Устод Табаров исбот мекунад, ки агар як қисми саҳву хатоҳои матни куллиёт беихтиёр сар зада бошад, пас қисми дигари хатоҳо ва гуногунхониҳо аз безътиборӣ, камҳавсалағӣ ва хатто, баъзан аз ноогоҳии мутасаддиёни чоп рух додаанд» [5, с. 115].

Соли 1977 бо хатти арабиасоси тоҷикӣ матни илмии асари устод С. Айни бо номи «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» ба таъб мерасад. С. Табаров тақризашро ба он бо номи «Иқдоми нек» таълиф ва нашр мекунад. Муқарриз бо нишон додани саҳву хатоҳои ба асар роҳёфта масъалаи ба вучуд овардани нусхаи аккосиро мегузорад.

Соли 1994 С. Табаров аз тариқи нашриёти «Маориф» дар ҳаҷми 46 саҳифа матни саҳеҳи «Таҳзиб-ус-сибён»-и С. Айниро, ки таҳия карда буд, ба нашр мерасонад. Таҳиягар дар бораи таърихи китобат ва чопҳои пешини ин асар маълумоти пурраву муфассал медиҳад.

«Дар нашри дувуми китоби мазкур калимаву таркибҳои бемавқеъро ба муродифҳои мақбулашон иваз менамояд» [5, с. 117]. Барои дарки дурусту пурра С. Табаров шакли аввалро дар қавсайн менависад.

«Матни аслии «Суруди озодӣ» кадом аст?» номи мақолаи дигари С. Табаров мебошад. Дар китобҳои дарсӣ он бо номҳои «Суруди озодӣ» ва «Марши ҳуррият» ба таъб мерасид. Муҳаққиқ собит месозад, ки матне бояд пазируфта шавад, ки муаллиф онро бори охир таҳриру иловаҳо кардааст. Матни мазкурро, аз рӯи маълумоти овардаи С. Табаров, муаллиф, яъне С. Айни соли 1935 таҳриру иловаҳо намуда, ба он номи «Суруди озодӣ»-ро гузоштааст.

С. Табаров дар зимни таҳқиқоту тадқиқот ва баррасии зиндагиву қору осори маорифпарварони тоҷик, ҷадидон, ҷавонбухориён, таъсиси мактабҳои ҷадидия, зулму истибдоди амирони манғит ба навиштаҳои С. Айни рӯ меорад ва аз онҳо иқтибос мекунад, андешаояшро собит месозад. Масалан: «Аз рӯи таъкиди Айни ба мактаби усули нав – ҷадидӣ бештар он бачагоне меомаданд, ки бо сабаби қашшоқӣ аз мактаби кӯҳна баромада буданд ва ё аз таълими схоластикии мактаби кӯҳна норозӣ шуда, онро партофта буданд» [8, с. 32].

С. Табаров дар рисолаи «Бехбудӣ – рӯзноманигор, омӯзгор ва адиби тоҷик» ин нуктаро таъкид мекунад, ки дар нашри дувуми «Намунаи адабиёти тоҷик» (соли 1940), ки аз ҷумла дар зер таҳрири С. Айни буд, намунаи осори эҷодии намоёндогони давраи дувуми маорифпарварони тоҷик, адибон, ҷадидон Фитрат, Мунзим, Ҳамдӣ, Хошим Шоикро (ғайр аз Садриддин Айни) ҷой надодаанд. Ҳол он ки намунаи осори ин эҷодкоронро дар нашри соли 1925-и ин китоб С. Айни ҷой карда буд. С. Табаров бо нишон додани сабабҳои мавҷуда дар он рӯзгор дарди С. Айниро амиқ дарк мекунад ва як навъ ҳамдардӣ менамояд.

С. Табаров санаи таълифу баанҷомрасии рисолааш бо номи «Се маорифпарвари тоҷик дар бораи амирони манғит» «август 2005 – январ 2006» нишон додааст. Он дар китоби ин муҳаққиқ бо номи «Ҷаҳони андешаҳои Фитрат. (Душанбе: Дониш, 2009. Ҷ. 2. – 502 с. – С. 296-298) 202 саҳифаро дар бар мегирад, яъне асари калонҳаҷм махсуб мешавад.

Яке аз ин се маорифпарвари тоҷик, дар баробари Аҳмадмахдومي Дониш («Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития») ва Абдуррауфи Фитрат («Давраи ҳукмронии амир Олимхон») Садриддин Саидмуродзода Айнӣ («Таърихи амирони манғитияи Бухоро») мебошад.

Ин се алломаи миллати тоҷик, ба навиштаи С. Табаров, «дар назди халқи тоҷик хидмати беҳамтои умумимиллӣ ва умумибашарӣ кардаанд ва месазад, ки муҳаққиқони тоҷик ва хориҷӣ асарҳои номбаршудаи таърихӣ онҳоро ҳамчун маъхазу сарчашма ё маводу далел ва ё ҳуҷҷатҳои муҳим ва шоёни диққати таърихӣ дар асарҳои тадқиқотии худ истифода баранд» [9, с. 296].

Муҳаққиқ жанри ин рисолашро эссе-эзоҳот муайян кардааст.

С. Табаров дар «Сарсухан»-и рисолааш иқро менавад, ки барои баррасии мавзӯи «Таърихи амирони манғит» бояд чандин ҷилд асар таълиф кард ва ин вазифаи даххо ва ҳатто садҳо муаррихони оянда аст. Яъне, ӯ дар танҳои аз уҳдаи иҷрои ин кор, ки муаллиму адабиётшинос мебошад, баромада наметавонад, аммо мутмаин аст, ки муаррихони ҳақиқии тоҷик ва ҷаҳон ҳатман ба ин масъала рӯ меоранду дар иҷрои он саҳми арзанда мегиранд. Мурод аз ин таъкид он аст, ки баррасии ин мавзӯ ва масъала бисёр муҳим ба шумор меравад.

Дар зимни тадқиқ ва шарҳи баъзе аз калимаву ибораҳои ин асарҳо мусанниф изҳор меорад, ки ба таҷрибаи илмии устод Айнӣ таъя кардааст.

С. Табаров дар «Пешгуфтор»-и ин рисолааш аз суҳбати С. Айнӣ иқтибос мекунад: «Инак, ин равише, ки мо илтизом кардем, як ақсуламали маслаки пешиниёни мост. Мо дар ин амалиёти худ чун чарроҳи сахтдили чобукдаст бо нештари қалам бераҳмона ҷароҳатҳои омоскардаамонро шикоятм ва буридем. Оре! Сафҳаҳои мусаффо бо чирку хун олула кардем. Лекин умед аст, ки ин захми амалиётдидаи мо баъд аз ин ба ҳам омада, ҷисми ғиғори моро сихати комил муяссар гардад» [9, с. 298].

Пас аз ин муҳаққиқ таълифоташро дар бораи «Замони салтанати Раҳимбӣ» идома мебахшад.

Ҳамин тавр, муҳаққиқ зикр менамояд, ки ба маълумоти овардаи С. Айнӣ, Мирзо Азими Сомӣ дар асараш «Таърихи салотини Бухоро» аввалин амири манғитиён Раҳимбӣ мебошад, ки бо ёрии Нодиршоҳи Афшор аморату сарвариро ба даст мегирад.

Фитрат ин маълумоти Айнӣро дар рисолааш «Давраи ҳукмронии амир Олимхон» тасдиқ мекунад.

Раҳимбӣ, ба навиштаи Айнӣ, марди шучоу далер ва ҳам қотилу золиму ғосиб будааст. Ӯ ба андак чурму хато саркашонро ба қатл мерасонд. Дар «Тахтнини амир Дониёл» ҷи гуна ба ҷойи набараҳои Раҳимбӣ, ки онҳоро ба тахт менишонанд худаи ҳукмронӣ мекунад, маълумоти муфассал оварда шудааст. Дар ин қисмат низ С. Табаров аз С. Айнӣ иқтибос мекунад: «Дар ин давра, яъне давраи ҳукмронии Дониёл боз мардум ба сари шӯриш омада, сари итоат аз чанбари манғития кашида гирифтанд» [9, с. 300].

Дар «Ҷулуси амир Шохмурод-Маъсум» муҳаққиқ таъя ба маълумоти додаи С. Айнӣ мекунад ва зикр менамояд, ки то зуҳури ин амири ҷавон ба тахт худ шоҳиди зулму ситам, бедодӣ ва харобии Бухоро гардида буд.

Бо навиштаи Айнӣ муҳаққиқ ёдовар менавад, ки ин амири ҷавон, яъне Шохмурод, «дар шайтанату маккорӣ ва ҳилагарӣ ҷунон маҳорат доштааст, ки чи нафси табиӣ аммораву лаззатпарастӣ, чи ҳавою ҳавас, чи хоҳишу орзу, чи тану бадан ва чи вучуди мавҷудаи худро мекуштааст, нимгурусна мегаштааст, асло ба серӣ хӯрок намехӯрдааст» [9, с. 312].

Фитрат низ дар асараш дар бораи амирони манғит ин фикру ақидаи устод С. Айнӣро тақвият мебахшад ва тасдиқ мекунад.

С. Табаров дигар фаъолияти ин амири ҷавонро «барои тохтутоз ва торочу яғмогарӣ бо номи ғазовот» аз рӯи навиштаи С. Айнӣ, инчунин зиддиятҳои мазҳабӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳад ва ба хулоса меояд. Ин амир оқибат дар соли 1215 (1800) вафот мекунад ва ҳукмронии аморат (2 декабри соли 1800) ба ихтиёри писараш Ҳайдар мегузарад.

Дар зимни таҳлилу баррасии фаъолияти ин амир низ ба маълумоти овардаи С. Айнӣ таъя мекунад ва ин нуктаро ҳам ёдовар менавад, ки ин устод ҳангоми таълифи асараш дар бораи амирони манғит бештар ба асари «Таърихи салотини Бухоро»-и Мирзо Азими Сомӣ тавачҷуҳ зоҳир менамояд.

С. Табаров дар ин рисолааш ин нуктаро таъкид месозад, ки Аҳмади Дониш ва Фитрат бадқирдорҳои амиро нисбат ба С. Айнӣ «камтар танқиду мазаммат» менамоянд. Айнӣ бошад, ҳаққониву рост ва қушоду равшан менависад, ки шогирдон, муллобачагон ва уламои ақсарияшон бадахлоку фосид, баҳри тамаллуқкорӣ, вазифаву мансабҳои ба дарсҳои амир

Ҳайдар меомаданд, то ки ба ҳамин васила соҳиби чоҳу мансаб ва рутбаву мартабае шаванд ва ё зақоту эҳсон ва тухфаву муқофот ба даст дароранд» [9, с. 322].

С. Айнӣ фисқу фасоди амир Ҳайдарро низ дар асараш зикр мекунад. Ба маълумоти ӯ, ин амир аз ҳад зиёд зандӯсту занбоз буда, ҳар духтареро, ки мешунид хусну чамол дорад, оварда дар никоҳаш мебаровард ва пас аз як шаби бо онҳо ҳамбистар шудан талоқ меоду ба дарбориёну сипоҳиён тухфа мекард. Дар ин миён ҳатто духтарони аёну ашроф ва духтари ҳокимони Ҳисору Шаҳрисабз Саидбийу Содикбийро низ барои мисол хотирнишон мекунад.

Машхуртарин ҷинояти амир Ҳайдар, ба навиштаи Фитрат, ба дасти ҷаллодон куштани шоири маъруф Ҷунайдуллоҳ-маҳдуми Ҳозик дар Шаҳрисабз буд. Агарчи Абдурауфи Фитрат ин ҳодисаи талхи таърихро навишта бошад, Садриддин Айнӣ сабабҳои объективӣ ва субъективӣ онро баён меорад ва зикр мекунад, ки воқеаи мазкурро нодуруст, ғалат ба замони амир Ҳайдар нисбат медиҳанд.

Ин ҳодисаро С. Айнӣ ба даврони амир Насруллоҳ мансуб меонад.

Шоири хиротӣ Мирзо Ҷунайди Ҳозик дар Фарғона чанд муддат дар хидмати амир Умархон қарор дошт. Байти:

*«Сазад, ки шоҳи Бухоро мутеи ман гардад,
Умар ба тахти хилофат муқаддам аз Ҳайдар»*

-ро ба ин шоир нисбат доданд ва амир Насруллоҳ бо ин сабаб аз Ҷунайдуллоҳи Ҳозик қасд гирифт. Ҷаллодони ӯ бо ваҳшонияти том сари шоирро аз тан ҷудо карда, ба назди амири кинагир бурданд.

Хуллас, дар ҷулус ба тахт ва марғу қатли амирон таҳлилу баррасӣ ва хулосабарориҳои он С. Табаров ба маълумоти овардаи С. Айнӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Онҳоро дар зимни таҳлилу баррасӣ бо маълумотҳои додаи аллома Аҳмади Дониш ва Абдурауфи Фитрат муқоиса мекунад. Масалан, муҳаққиқ бо таҳлилу баррасӣ дар мавриди вафоти амир Насруллоҳ, замони нишасташ ба тахт ва вафоташ менависад: «Аз байни ин се маорифпарвар – Дониш, Айнӣ ва Фитрат дар бораи таваллуд ва ҷулуси амир Насруллоҳ, замону давоми солҳои ҳукмронӣ ва соли вафоти ӯ аз ҳама камтар Фитрат маълумот додааст. Ӯ дар хусуси муддати подшоҳӣ ва вафоти амир Насруллоҳ чунин маълумоти ноқис медиҳад: «Вафоти Насруллоҳ дар соли 1277 ҳиҷрӣ (1860 мелодӣ) ва муддати подшоҳиаш сиву се буд» [9, с. 345].

Маврид ба зикр аст, ки Абдурауфи Фитрат дар рисолааш хостааст, ки танҳо дар бораи амир Олимхон аз оғоз то ба охири салтанаташ (1911-1920), зулму истибдод, фисқу фучури ӯ, хароб намудани Бухоро бинависад ва маълумотҳои таърихро биёрад. Он чи ки дар бораи дигар амирон андак маълумот ироа меорад, ёдоварии силсилаи амирони манғит аст.

Ҳамин тавр, ҳеҷ кадом аз ин се маорифпарвар, аз ҷумла устод С. Айнӣ дар бораи амирони манғит дар навиштаҳоиашон – рисолаҳоиашон назари нек надоранд ва зулму истибдод, фисқу фасоди онҳоро ба риштаи таҳлил мекашанд. Албатта, муқоисаи маълумотҳои ин рисола ва таҳлилу баррасии онҳо бо баровардани хулосаҳо осон нест. Ба ин хотир, С. Табаров ин маълумотҳои ду маорифпарварро дар бораи амирони манғит бо маълумотҳои С. Айнӣ қиёс мекунад.

С. Табаров менависад, ки қисми муҳимме аз зиндагонии С. Айнӣ дар даврони ҳукмронии амири манғит Абдулаҳад гузаштааст, аз ин рӯ, дар асараш дар бораи ӯ маълумоти бештар дорад ва онро ба хонанда мерасонад. Аз рӯи навиштаи С. Айнӣ, амир Абдулаҳад пас аз ба тахт нишастан, ба ҷуз Мирақрам, ки ҳокими Гулзор буд, дигар ҳамаи бародарону бародарзодагонашро ба ҳабс гирифт ва бандӣ намуд. Инчунин, риё ва тамаллуқро пеша мекунад. Кори ин амир аз нахустин рӯзҳои салтанаташ авомфиребӣ, макру ҳиял ва намоишкорӣ буд.

С. Табаров дар зимни баёни фасодкории ин амир аз асари С. Айнӣ чунин иқтибос меорад: «Аз вақти ҷулус чизе нагузашта буд, ки боз ҳамон амрадхоро дар рақс бароварда, асоси бачабозиро дувумбора ба майдон овард» [9, с. 453]. Ин боз дар сурате буд, ки худро дар миёни мардум порсо, тақводору парҳезкор вонамуд мекард.

Муҳаққиқ, инчунин, навиштаи С. Айнӣро дар мавриди боло рафтани қимати тухфаҳову пешкашҳо аз ҷониби мансабдорон, хосса қозибӣ таҳлилу баррасӣ менамояд ва собит месозад, ки дар ҳақиқат, ин муаллифи рисола ба зиндагонӣ ва ҳукмронии амир Абдулаҳад бо тамоми

зулму истибдод, фиску фасодаш ошноии комил дорад ва маълумоти дақику эътимодбахш медиҳад.

Бо фаҳми ин разолату қабоҳат, фиску фучур, зулму истибдоди амир Абдулаҳад аҳли илму маориф ва донишмандону равшангарони Бухоро ба ин натиҷа расиданд, ки танҳо роҳи ислоҳи он боло бурдани сатҳи илми мардум ва ислоҳоти сиёсӣ мебошад. Аз ин рӯ, шуруъ аз солҳои 1906-1907 «дар қаламрави Аморати Бухоро ҳаракати озодихоҳӣ ва махсусан маорифпарварӣ авҷ мегирад ва он ҳаракат рафта-рафта, аввалан дар ҷамъияти «Ғарбияи атфол», сонитар ҷамъияти ҷавонбухориён – инқилобиён то андозае шакли ташкилӣ мегирад» [9, с. 463].

Ба маълумоти устод С. Айнӣ, марг амир Абдулаҳадро дар чорбоғи Хайрободи тобеи Кармина дар ҳоли дарди сӯзон бар асари фаҳшу фиску фучур, авҷи дарди пойҳо, васваса, ваҳму даҳшат ва азоби алим 2 декабри соли 1910 дармерабоад.

С. Табаров дар рисолааш аз рӯи «Синхронистическое таблитси хиджри европейского летосчисления», ки мураттибаш академик И.А. Орбели буд, 7 январи соли 1911 (2 муҳаррами соли 1329) рӯзу соли марги амир Абдулаҳадро нишон медиҳад.

Аз таълифоти дигари Соҳиб Табаров дар ин маврид «Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875-1899)» мебошад, ки соли 2008 дар ҳаҷми 480 саҳифа дар ҶСШК (Ҷамъияти саҳомии шакли кушода)-и «Матбуот» ба таъб расидааст. Муаллифи асар ва муҳаққиқи сардафтари адабиёти навини тоҷик онро чун дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои гуманитарӣ муаррифӣ кардааст. Дар охир таълифи ин китобро С. Табаров «Солҳои 1993-1999 ва мартти соли 2006 – ноябри соли 2007» нишон додааст.

Дар 25 боби рисола дар бораи шаҷараи нависанда ва солҳои зиндагиву фаъолияти устод С. Айнӣ (то соли 1899) маълумоти дақику муфассал ва илмиву таҳлиливу таҳқиқиву тадқиқӣ дода мешавад.

С. Табаров моҳият ва муҳимияти таҳқиқоту тадқиқоташро чунин баён мекорад: «Агар насаба ва шаҷараи Садриддин Айнӣ ба мисли насаба ва шаҷараи бисёр адибону санъаткорон ва олимони тоҷики асри ХХ (Лохутӣ, Туреунзода, Ғафуров ва дигарон) тартиб дода нашавад, дар таҳлилу тадқиқи таърихӣ илму маданият ва адабиёту санъати халқи тоҷик садди қалоне ва бесару сомоние ба вучуд меояд ва ҷойи омӯзиши ҳаққониву дурусти онҳоро ривояту нақлҳои галат, афсонаҳо, устураҳо ва сохтакориҳо ишғол хоҳанд кард» [7, с. 9-10].

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки маълумот ва баъзе аз ҳуҷҷату санадҳои муҳимро аз намояндагони авлоду аҷдоди С. Айнӣ, ки алҳол дар қайди ҳаётанд, ба даст овардан имконпазир аст. Онҳо барои ба тартиб даровардану омӯхтани шаҷараи адиб бисёр зарур мебошанд ва ин корро набояд ба таъхир гузошт. Чунин масъалагузорӣ ва усули таҳқику тадқиқ барои С. Табаров нав нест. Ба ҷуз ин, дар иҷрои ин гуна корҳо таҷрибаи кофӣ дорад, дар мисоли шаҷаранома ва барқарории соли дурусти таваллуд ва фаъолияти сиёсӣ ва адабиву маорифпарварии Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим.

Дар ин рисола низ муҳаққиқ бо ин усул, ки услуби хоси худ ба шумор меравад, шаҷараномаи С. Айнӣро муайян мекунад.

С. Табаров таъкид менамояд, ки то кунун, яъне таълифу баанҷомрасии рисола оид ба шаҷараномаи С. Айнӣ ё худ зиндагиномаи ӯ дар аксари ҳуҷҷатҳои расмӣ-давлатӣ ва ҳукуматӣ рӯзу моҳи таваллуди сардафтари адабиёти навини тоҷик 15-уми апрели соли 1878 нишон дода шудааст.

Муҳаққиқ бо далелҳо ва сарчашмаҳои муътамад, «Ёддоштҳо»-и худӣ муаллиф, нишон додани хатоҳо собит месозад, ки соли таваллуди ӯ на 1878, балки соли 1875 мебошад. Ин ҳақиқатро С. Айнӣ дар замони зиндагии худ борҳо дар сухбатҳо зикр намудааст. Аз ҷумла, дар тарҷумаи ҳоли худаш, ки 23-юми ноябри соли 1934 ирсол намудааст, менависад: «Ман дар соли 1878 (мувофиқи ҳуҷҷатҳо, аммо дар ҳақиқат соли 1875) таваллуд ёфтаам». С. Табаров, ҳамзамон, маъхазӣ онро нишон додааст: Архиви Лохутӣ, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ (АМИТ – Ҳ.З.), ф. 16, воҳиди ҳифзи 2, в. 1. Инчунин, соли 1947 ба адибони ўзбек Адҳам Ҳамдам ва Назирмат навиштааст: «Дар ҳақиқат, ҳозир ман 72-сола бошам ҳам, дар асоси паспорт 69-солаам».

«Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» (с. 435), - менависад С. Табаров, - бо айби ҳуруфчин соли таваллуди Садриддин Айнӣ ба ҷойи 1292 ҳичрӣ, 1296 ҳичрӣ чоп гардидааст. Дар навишти рақамҳои арабӣ 2 ва 6, ки қариб ба ҳам монанданд, ҳуруфчинон 1292-ро дар шакли 1296 овардаанд, ки ба куллӣ хато мебошад.

Акнун вақти он расидааст, ки моҳу соли таваллуди Садриддин Айнӣро на 15 апрели соли 1878, балки 15 апрели соли 1875 шуморем» [7, с. 7].

Ҳамин тавр, нахустин бор С. Табаров дар мавриди барқарор намудану навиштани дурусти соли таваллуди С. Айни масъалагӯзорӣ мекунад ва барои исботи пешниҳодаш далелҳои қонёқунанда меорад.

Дар ҳамин пешгуфтор муҳаққиқ бисёр масъалаҳои муҳимму зарурии рӯзгору кори адибро ба айнишиносони оянда вогузор мекунад. Ҳамчунин, таълифи даҳҳо рисолаи илмиро аз муҳаққиқони оянда дар ин маврид хостор мешавад ва усулу тарзи таҳқиқу тадқиқу таълифро пешниҳод мекунад.

Баровардани «тахмин» аз навиштаҳои С. Айни хоси муҳаққиқ С. Табаров мебошад. Дар ин маврид «тахмин»-и ӯ як таҳмини одӣ нест, балки ба ҳақиқат наздикӣ ва иртибот дорад. Аз ҷумла, ӯ менависад: «Чунин таҳмин хато нахоҳад баромад, ки нахустин нишонаҳои рағбат ва майлу завқро ба эҷоди асарҳои насрӣ, аз ҷумла ба офариниши асарҳои насри бадеӣ дар фаъолияти эҷодии Айни, пеш аз ҳама ба шиносоияш бо «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмад Махдуми Дониш алоқаманд мебошанд, ки ҷумлаҳои болои ҳуди Айни исботи ҳамин фикранд, ки омӯзиши ин таъсир дар навбати худ вазифаи ояндаи айнишиносону донишшиносон мебошад» [7, с. 471].

Муҳаққиқ бо ин ки зикр мекунад, дар таҳмин хато намекунад, барои дақиқ намудани он ва баёни ҳақиқати асли иҷрои ин вазифаро ба айнишиносону донишшиносон вогузор мекунад ва усули таҳқиқ, яъне усули муқоисавиро дар мавриди мазкур мувофиқ меҳисобад. Ин дар ҳолат, ки С. Табаров барои дурусти таҳмини худ андешаҳои ва далелҳоро, ки эътимодбахшанд, меорад: «Роқами ин сатрҳо (С. Табаров. – Ҳ.З.) ин таҳмини худро бо он далел тасдиқ карданист, ки ҳуди Айни баъд аз хониш ва мутолиаи «Наводир-ул-вақоеъ» дар ҷойи якум дар ақлу шуур ва тафаккураш бедор шудани «инқилоби фикрӣ» ва дар ҷойи дувум дар сар ва фикру ҳаёлаш пайдо гардидани «савдои насрнависӣ»-ро мегузорад. Яъне, Айни махсусан аз ҳамон соли 1899 сар карда орзу мекунад, ки насрнавис шавад...» [7, с. 471-472].

С. Табаров дар «Охирсухан»-и рисолааш ин ҳақиқатро низ ниҳон намекунад, ки ӯ дар ин чанд саҳифа кӯшиш кардааст, ки пароканда-пароканда ва гоҳо ҳатто бериё ҳамчун эскиз ҳам бошад, тарҷумаи аҳволи Садриддин Айниро пешниҳод намояд. Дар охири асараш муҳаққиқ менависад: «Мусанниф равшан дарк мекунад, ки дар ин рисола бо сабабҳои зиёд, аз ҷумла заъфи пирӣ ва махсусан аниқ набудани баъзе маводу далелҳо, ҳуччатҳо, санадҳо ва амсоли онҳо, норасоҳои каму зиёд ҷой ёфта бошанд. Бинобар ин, омӯзиши дақиқ, комил ва пурраи зиндагиномаи С. Айни вазифаи минбаъдаи айнишиносон мебошад» [7, с. 474-475]. Ҳақиқати навиштаҳои С. Табаровро дар ин хусус наметавон инкор намуд. Ӯ наздики 70-солагиаш (соли 1993) ба иҷрои ин кори басо душвору масъулиятнок рӯ овардааст, ки заъфи пирӣ ҳатман таъсиргузор мебошад. Анҷоми таълифи рисола дар 83-солагии ӯ (соли 2007) сурат гирифтааст.

Ба иҷрои чунин як кори душвор дар пиронсолӣ, ки заъфи пирӣ ҳатман ҳалалдор месозад, танҳо касе бочуръатона ва умед рӯ меорад, ки ба адабиёт, адабиётшиносӣ ва сардафтари адабиёти навини тоҷик муҳаббати беандоза дорад, инчунин, дар назди таърихи миллат масъулиятӯ ҷавобгарӣ ҳис мекунад ва чунин адабиётшиносу дилдодаи эҷоду фаъолияти адабӣ ва маорифпарварии Садриддин Айни дар ҳақиқат Соҳиб Табаров мебошад. Аввалин рисолаи калонҳаҷми ӯ, агар дар оғози фаъолияти илмиаш «Романи «Ғулумон»-и С. Айни ҳамчун романи таърихӣ» (солҳои таълифаш – 1947-1948, соли ҷимояи рисола 1949) бошад, солҳои таълифи охири рисолаи калонҳаҷми ӯ «Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899)» аст. Солҳои таълифи рисола 1993-2007 мебошад, яъне таълифи рисолаи аввалини муҳаққиқ дар бораи С. Айни дар 24-солагӣ ва охиринаш дар 83-солагӣ сурат гирифтааст.

Ҳамаи мақолаҳо ва рисолаҳои, ки С. Табаров ба зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии С. Айни, нашри пурраву саҳеҳи асарҳои ӯ бо масъалагӯзориҳои ҷиддиву муҳим, рафъи ислоҳи хатоҳои масъулони таҳияву ҷопи осори нависанда таълиф кардааст, қимати баланди илмӣ доранд ва ҳамзамон, дилсӯзона таълиф гардидаанд.

Махсусан, ин ду рисола дар омӯзиши дурусти зиндагӣ ва фаъолияти С. Айни хеле муҳим арзёбӣ мешаванд. Рисолаи охири таълифнамудаи С. Табаров на танҳо дастури таълимӣ ба донишандӯзони факултаҳои гуманитарии донишкадаву донишгоҳҳо маҳсуб мегардад, балки барои пажӯҳандагон, мутахассисони соҳаи адабиётшиносӣ, олимону муҳаққиқон чун як роҳнамо барои таълифи зиндагиномаҳои дигар адибону эҷодкорон хидмат карда метавонад.

АДАБИЁТ:

1. «Агар медонистам, ки ин қадар зуд пир мешавам». Мусоҳибаи Абдулқодири Раҳим бо Соҳиб Табаров // Раҳим, А. Ашки сари мижгон. – Душанбе: Русская литература, 2012.- С. 180-200.
2. Айнӣ, С. Истории мангитских эмиров / Собрание сочинений. – Т. 6. / С. Айнӣ. – Москва: Художественная литература, 1975. – С. 266-312.
3. Айнӣ, С. Ё ҳаёти чадид! (ҳозиркунандаи чоп А. Маҳмадаминов) // Садои Шарқ. – 2015. - № 4. – С. 84-87.
4. Кӯчаров, А. Фаъолияти муҳассилӣ ва омӯзгории устод Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Донишварон, 2018.- 108 с.
5. Кӯчарзода, А. Абармарди роҳи омӯзишу пажухиш. – Душанбе: Матбаи ДМТ, 2024. – 252 с.
6. Табаров, С. Иқдоми нек // Маориф ва маданият. – 1980. 15-уми март.
7. Табаров, С. Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1975-1899). – Душанбе, 2008. – 480 с.
8. Табаров, С. Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим. – Душанбе: Нодир, 2008. – 200 с.
9. Табаров, С. Ҷаҳони андешаи Фитрат. Ҷ. 2.– Душанбе: Дониш, 2009. –501 с.

REFERENCES:

1. “If I knew that I would grow old so quickly”. Abdulkadir Rahim’s interview with Sahib Tabarov // Rahim, A. Tears in the eyes of a beggar. – Dushanbe: Russian Literature, 2012.- P. 180-200.
2. Aini, S. Histories of the Mangit Emirs / Collection of Essays. – Т. 6. / S. Aini. – Moscow: Artistic Literature, 1975. – P. 266-312.
3. Aini, S. Or a new life! (editor A. Mahmaminov) // Sadoi Sharq. – 2015. - No. 4. – P. 84-87.
4. Kucharov, A. Educational and pedagogical activities of master Sadrididdin Aini. – Dushanbe: Donishvaron, 2018.- 108 p.
5. Kucharzoda, A. Abarmardi the path of learning and research.–Dushanbe:DMT Press,2024. – 252 p.
6. Tabarov, S. Good deed // Education and culture. – 1980. March 15.
7. Tabarov, S. Biography of Sadrididdin Aini (1975-1899). – Dushanbe, 2008. – 480 p.
8. Tabarov, S. Mirzo Abdulvohidi Munzim. – Dushanbe: Nodir, 2008. – 200 p.
9. Tabarov, S. The world of Fitrat's thoughts. Vol. 2.– Dushanbe: Donish, 2009. –501 p.